„TROJAN HORSES“ OF MEDIAPOL

ABSTRACT

Using the information with the aim to influence the opponent is a sign or a litmus test of confrontation, including military one. Writers and journalists, who take part in such undercover information operations, often use legends of being oppositionists and opponents of the regimes. The article examines examples of such information operations, in particular during the current Russian-Ukrainian war.

Key words: journalism, social communications, information technologies, propaganda, publishing house, Russian occupation.

YURIY BONDAR
candidate of political sciences,
associate professor,
Educational and Scientific
Institute of Journalism
Kyiv National University named
after Taras Shevchenko
Head of the Department
of Social Communications

მედიაპოლის „ტროას ცხენები”

იური ბონდარი,
პოლიტიკურ მეცნიერებათა კანდიდატი, ჟურნალისტიკის საგანმანათლებლო და სამეცნიერო ინსტიტუტის ასოცირებული პროფესორი, ტარას შევჩენკოს სახელობის კიევის ეროვნული უნივერსიტეტის სოციალური კომუნიკაციების დეპარტამენტის უფროსი.

აბსტრაქტი

მოწინააღმდეგეზე გავლენის მოხდენის მიზნით ინფორმაციის გამოყენება არის დაპირისპირების ნიშანი ან ლაკმუსის ტესტი, მათ შორის, სამხედრო მნიშვნელობითაც. მწერლები და ჟურნალისტები, რომლებიც მონაწილეობენ მსგავს ფარულ საინფორმაციო ოპერაციებში, ხშირად იყენებენ ლეგენდებს ოპოზიციონერებისა და რეჟიმის მოწინააღმდეგეების შესახებ.

სტატიაში განხილულია რუსეთ-უკრაინის მიმდინარე ომის დროს გამოყენებული ასეთი საინფორმაციო ოპერაციების მაგალითები.

საკვანძო სიტყვები: ჟურნალისტიკა, სოციალური კომუნიკაციები, საინფორმაციო ტექნოლოგიები, პროპაგანდა, გამომცემლობა, რუსული ოკუპაცია.

„ТРОЯНСЬКІ КОНІ“ МЕДІАПОЛЯ

ЮРІЙ БОНДАР,
кандидат політичних наук, доцент,
Навчально-науковий інститут журналістики
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри соціальних комунікацій

Однією з найбільш резонансних у медійному полі України 2022 року стала історія російської журналістки Марини Овсянникової, редакторки російського пропагандистського «Першого каналу». Під час ніби прямого ефіру транслювання вечірніх новин 14 березня вона з’явилася позаду ведучих з антивоєнним плакатом «Зупиніть війну! Не вірте пропаганді! Тут вам брешуть!». Згодом журналістка пояснила вчинок: батько у неї – українець, мати – росіянка і їй соромно за те, що впродовж багатьох років вона займалася пропагандою, виправдовуючи війну і злочини Кремля проти України. Після демаршу Овсянникову позбавили роботи і навіть покарали – оштрафували на тридцяти тисяч рублів за статтею «організація непогодженої акції», хоча за куди менше в Росії кидають тепер за грати. Остання обставина, а так само і те, що журналістці безборонно дозволили виїхати за кордон, дало підстави запідозрити Овсянникову в участі у так званих активних заходах – інформаційній операції спецслужб. Метою таких заходів наразі є, як бачиться, формування прихильної до росіян громадської думки в країнах, уряди яких запровадили проти Росії санкції, з метою їх послаблення. На користь останнього свідчить і те, що, виїхавши за кордон, вже невдовзі в ефірі одного з провідних італійських телеканалів Овсянникова закликала Захід скасувати антиросійські санкції, адже «не всі ж росіяни погані»….

…Технологія використання «борців із режимом», «втікачів» від нього апробована і досить-таки про-

дуктивна, зазначимо, в діяльності різних спецслужб. Важливим елементом у таких спецопераціях є «медійність» залучених осіб. Досягається упізнаваність «перебіжчиків» їхньою активною публічністю, у тому числі творами, які «розкручуються», а інколи і створюються, не без допомоги ініціаторів. Технологію «троянських коней» практикували і радянські, а тепер продовжують, припустимо, і російські спецслужби.

Варто зазначити, що від 20-х років минулого століття за межами СРСР опинялося багато публіцистів, літераторів, діячів мистецтва, хто не поділяв комуністичної ідеології або ж рятувався від репресій. Таким був, приміром, помічник Йосипа Сталіна Борис Баженов. Втікши до Франції 1928-го року, він видав мемуари «Спогади колишнього секретаря Сталіна», які принесли йому широку популярність н Заході. 1937 року відмовився повернутися додому вже високопоставлений співробітник закордонного відділу НКВС, керівник радянської військової розвідки у Західній Європі Вальтер Кривицький. Його перу належить низка викривальних матеріалів, спрямованих проти сталінського режиму, в тім числі книжка про політичні репресії в СРСР, спроби Сталіна експортувати більшовицьку революцію «Я був агентом Сталіна». 1938 року втік за океан ще один розвідник – Олександр Орлов. Незадовго до смерті Сталіна він видав книжку «Таємнича історія сталінських злочинів». Не втікав, а був вигнаний з Радянського Союзу і найбільший політичний супротивник Сталіна Лев Троцький. За кордоном опозиціонер видав багато книжок, серед яких мемуари «Моє життя», «Зраджена революція», незакінчене дослідження «Сталін» та інші. Така опозиційна активність звичайно ж не подобалася Кремлю. 1940 року в Мексиці Лев Троцький був убитий агентом НКВС. Не простили одкровень і згаданому Кривицькому – 1941 року його знайшли вбитим в одному з готелів Вашингтона [2, с. 21 – 32].

За пізнішого часу на Захід таємними стежками перебирались й інші чиновники та розвідники-втікачі, які ставали відомими завдяки і своїм публікаціям. На відміну від попередників їхня доля менш трагічна – вони або доживали свого віку природним шляхом, як колишній заступник Генерального секретаря ООН Аркадій Шевченко, який попросив політичного притулку в США 1977 року, або ж і нині мають змогу займатися літературною й журналістською діяльністю, як, скажімо, екс-шпигуни Віктор Суворов, Олег Гордієвський чи Юрій Швець.

Підвищена увага громадськості до втікачів робили і роблять їх впливовим акторами формування опінії за кордоном. Так само притягальні вони і для опозиціонерів та противників урядів країн походження політичних мігрантів. Ці обставини і враховують спецслужби у своїй діяльності, плануванні і здійсненні спецоперацій за участю наразі «троянських коней».

До таємних агентів впливу радянських спецслужб деякі сучасні дослідники зараховують, до прикладу, радника радянського посольства у Швеції, колишнього есера Сергія Дмитрієвського, який втік на Захід 1930 року. Після втечі Дмитрієвський видав на Заході книжки «Доля Росії», «Сталін. Предтеча національної революції» та «Радянські портрети», де сформулював ідею «націонал-більшовизму», фактично виправдовуючи сталінізм.

Показовими у цьому сенсі є і творчість та доля відомого письменника Олександра Солженіцина, який зазнав сталінських репресій, був ув'язнений у таборах, перебував у засланні. Кандидатура літератора, сина російського селянина та українки з Кубані, оптимально відповідала образу жертви сталінського режиму. Мало хто знає, але саме Микита Хрущов – головний поборник сталінізму – наполіг на опублікуванні згодом культового солженіцинського «Одного дня Івана Денисовича». Перший літературний твір про сталінські табори з'явився в листопадовому числі «Нового мира» за 1962 рік і майже одразу був перекладений іншими мовами. Того ж 1962 року у грудні Олександра Солженіцина прийняли до Спілки письменників СРСР, а наступного «Один день...» висунули на здобуття Ленінської премії, що без погодження і сприяння спецслужб було неможливим.

Обласканий владою, Солженіцин розпочав працю над головною своєю працею – «Архіпелагом ГУЛАГом». Як бачиться, саме заінтересованість влади у викривальному творі відкрила письменнику доступ до архівів спеціальних служб і таємниць сталінського режиму, які лягли в основу майбутнього видання. Однак політична погода змінилася. Хрущова усунули від влади, до керма управління державою прийшли фактично послідовники сталінських традицій і моралі. Звісно, новим очільникам, які поступово почали оббілювати сталінізм і відроджувати культ особи, твори Солженіцина, як і сам автор, були не потрібні. Втративши підтримку і, як наслідок, можливість друкуватись, письменник пішов у самвидав, його твори почали з'являтися на Заході, побачив там світ і «Архіпелаг ГУЛАГ». Невдовзі у шатах дисидента, якого переслідують, Солженіцин емігрував із Радянського Союзу.

В еміграції Солженіцин не полишав критики радянського режиму та його політики, багато подорожував, виступав з лекціями. Видавав і книги. Поступово сформулювалась і, певно, власна політична концепція письменника. Суть її полягала у необхідності творення нової держави на православно-патріотичних засадах. Ядро такої держави мав би скласти, на переконання письменника, «союз чотирьох» – Росії, України, Білорусі та Казахстану. Така ідеологія «на диво» збіглася з баченням державного устрою вже нового керівництва Росії. У вересні 1990 року одразу у двох центральних виданнях – «Литературной газете» і «Комсомольской правде» з'явилась програмна стаття Солженіцина «Як нам облаштувати Росію» про його бачення шляхів відродження і розвитку країни. Майже одразу не без, вочевидь, сприяння вийшло і книжкове видання твору. Олександру Солженіцину повернули раніш відібране радянське громадянство, присудили і Державну премію

РРФСР. 1994 року письменник за спонукання Володимира Путіна повернувся в Росію, де останні роки провів на державній дачі під Москвою, ставши іконою керманичів ідеології вже нового, путінського, «руского міра» [3, с. 165 – 167].

Додаткове світло на підспудні можливості й мотиви діяльності Олександра Солженіцина у різні часи проливає інформація багаторічного в'язня радянських таборів українця Левка Лук'яненка, який у спогадах «Шлях до відродження» стверджує: «Солженіцин був таємним агентом із псевдонімом Вєтров і, будучи політв'язнем, ввійшов у довіру до українців Мегеля, Малкуша, Кравченка, які керували підготовкою політв'язнів до повстання, доніс владі, і всіх людей групи, про яких Солженіцин написав у доносі, 22 січня 1952 року розстріляли» [7, с. 522]. Лук'яненко звинуватив Солженіцина також у веденні інформаційної війни проти України з метою приховування історичної правди, щоб і далі тримати українців під впливом проімперської брехні [7, с. 280]. Відомості Лук'яненка підтверджують й інші джерела [4, 6][1].

Використання «опозиції» з пропагандистською метою у тренді діяльності й сучасних спецслужб, в тому числі, чи й насамперед, російських. До агентів інформаційного впливу росіян за кордоном час од часу записують, скажімо, екс-радника Путіна Андрія Ілларіонова, відомих журналістів Савіка Шустера та Євгена Кисельова. Щодо співпраці останнього з радянським КДБ і ФСБ, є і прямі авторитетні свідчення, як ось керівника охорони Президента Росії Бориса Єльцина Коржакова [1], хоча й не тільки його. Колишні співробітники спецслужб розповідають про співробітництво Кисельова (оперативний псевдонім – «Алєксєєв»), принаймні до середини 90-х, із одіозним 5 управлінням КДБ СРСР, яке займалося дисидентами. Такі «одкровення» можуть свідчити, втім, і про відмову Кисельова від подальшої співпраці.

Спостерігачі кажуть про підконтрольність опозиції в сучасній Росії. Роль «опозиціонерів» полягає у створенні видимості плюралізму думок у російському суспільстві, що важливо для демонстрування пропагандистської картинки «на зовні», а так само і у виконанні окремих доручень.

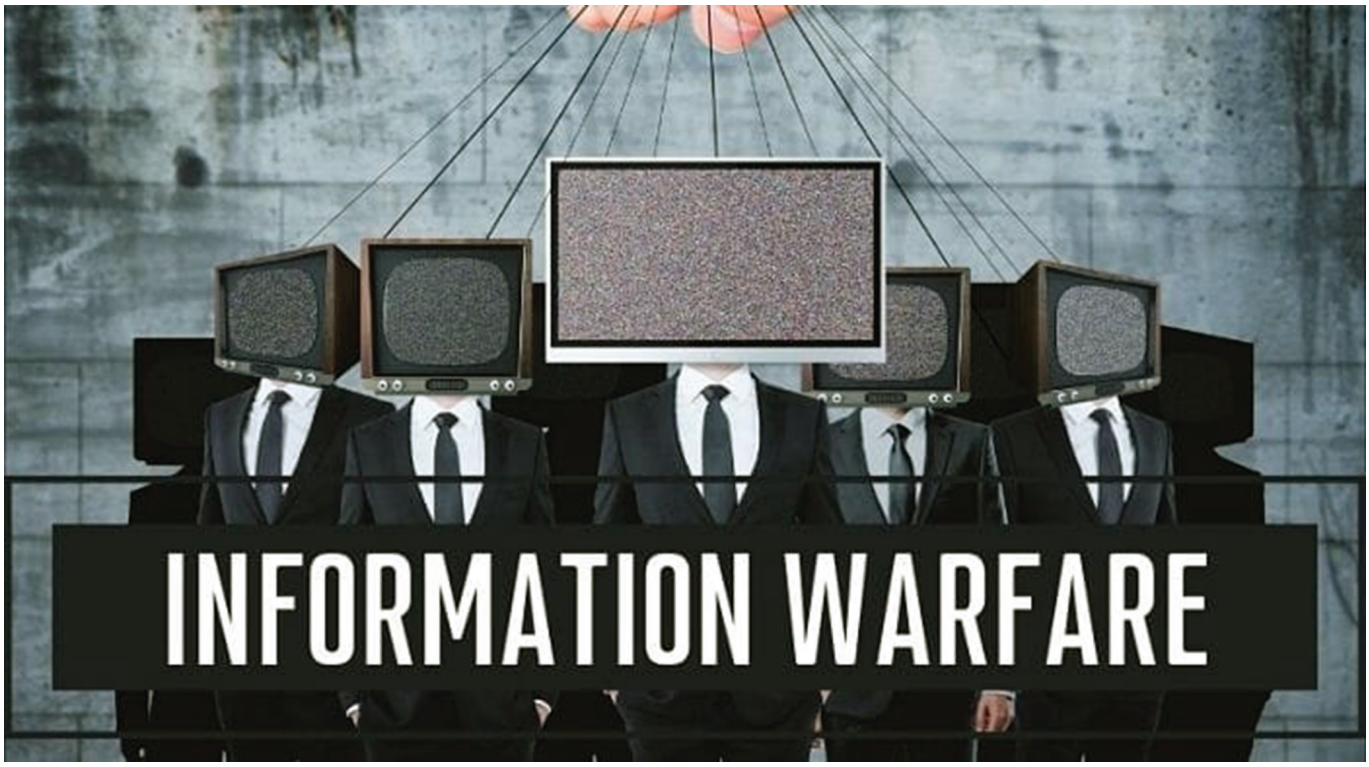
Одним з ключових меседжів у контексті активних заходів росіян в умовах посилення міжнародних санкцій та подальшої ізоляції Росії внаслідок її агресії проти України стало і просування маніпулятивної тези про «хороших», або ж «не таких», росіян, а заодно і «правильного» «русского міра». Однією з провідниць тези є і колишня «конкурентка» Путіну на останніх президентських виборах в Росії, журналістка Ксенія Собчак. На різних майданчиках за кордоном, вона «засуджує» воєнні дії, співчуваючи усім, хто потерпає від війни, закликаючи до миру і спільних поступок, прирівнюючи таким чином агресора та жертву. Із осудом надмірної «русофобії» виступає також і популярний «опозиційний» журналіст Юрій Дудь, який у телепередачах і дописах закликає розмежовувати росіян і російську владу. Саме остання, каже він, винна у нинішньому «конфлікті», тому прості люди не мають страждати він санкцій. Схожих, помічних для Кремля, наративів ініціативно дотримуються також і інші відомі російські «вигнанці», зокрема Гаррі Каспаров та Михайло Ходорковський. У контекст «м'якої пропаганди», вочевидь керованої і спрямованої на послаблення тиску на Росію, лягає, на наш погляд, і кейс Марини Овсянникової, з якого ми розпочали.

Захід схильний, певно, обманюватись. Повіривши у щирість вчинку і наміри тієї самої Овсянникової, ще донедавна ревній пропагандистці Кремля, німецька «Weimer Media Group» присудила їй 2022 року «Премію ЗМІ за свободу» у Східній Європі, а найбільша газета Німеччини «Die Welt» запросила висвітлювати події в Росії та Україні [9].

Такі рішення викликали хвилю обурення серед журналістів в Україні та Європі. Зокрема, відома українська журналістка, експертка зі стратегічних комунікацій Валентина Аксьонова зазначила, що не припустимо, щоб «агент ФСБ» і Кремля розповідав про російсько-українську війну, формував комунікаційну рамку по Україні в Німеччинні, поширюючи наративи, що «це братовбивча війна, її потрібно зупинити», «накачування України зброєю збільшить ескалацію конфлікту»; «відмова від російського газу знищить щасливе життя простих німців та їхніх дітей, в садочках буде холодно»; «санкції не б'ють по Путіну, а страждають прості росіяни» тощо. Із закликом до редакції «Die Welt» не доручати Овсянниковій висвітлювати події в Україні звернулася і Національна спілка журналістів України. У листі НСЖУ, який підписали також окремі українські журналісти, котрі знайшли притулок у Німеччині, наголошено на ангажованості росіянки, що ставить під сумнів її об'єктивність [10].

Різко засудили українські журналісти і вручення Марині Овсянниковій міжнародної премії імені Вацлава Гавела «За креативне інакомислення», котрої її удостоїла Фундація з прав людини в Осло. Вимагаючи скасувати рішення про нагородження російської пропагандистки, НСЖУ зазначила, що поява журналістки з плакатом під час трансляції новин на головному російському телеканалі є, на думку усієї української медіа-спільноти, черговим актом маніпуляції з боку Кремля, розрахованим на непосвячених [8].

1 Приклад Солженіцина далеко не поодинокий в історії технологій політичної боротьби з метою досягнення політичної трансформації радянського суспільства чи локальніших політичних цілей. У такій низці творчість Іллі Еренбурга, Анатолія Шатрова, Анатолія Рибакова, Володимира Войновича, Льва Разгона, діяльність журналів «Новый мир» Олександра Твардовського, «Юность» Валентина Катаєва, «Огонек» Віталія Коротича, інших літераторів та видань. Їхнє значення, роль і місце у змінах в колишньому СРСР потребують, безумовно, окремого дослідження.

Протести журналістів мали вплив. «Die Welt» відмовилася від подальшої співпраці із Овсянниковою, не отримала вона і «Премії ЗМІ за свободу»…

Проте активні заходи за участю пропагандистки продовжувались. Тепер і в Україні. На 1 червня 2022 року «Human Rights Foundation» Гаррі Каспарова та інформаційна агенція з російським минулим «Інтерфакс-Україна» анонсували проведення пресконференції Овсянникової у Києві. Звернулися організатори візиту росіянки до України і з проханням про її зустріч зі студентами Інституту журналістики Київського національно університету імені Тараса Шевченка.

Проте і тут не склалося. В Інституті журналістики відповіли, що не будуть зустрічатися з жодним «хорошим» медійником країни-агресора ні зараз, ні після перемоги, а запропонована фондом «Human Right Foundation» зустріч студентів з «осознавшей свою вину» московською пропагандисткою свідчить про те, що деякі міжнародні організації не відчувають межі між добром і злом, військовою спецоперцією і війною на винищення цілого народу в сучасній Європі. Діалог з представниками московії, йдеться у заяві інституту, може бути тільки після того, коли вони покаються перед світом, українцями, визнають свою вину і займуть належне їм скромне місце у світовій історії як другосортна країна, яка займалася тероризмом протягом віків [5]. Зважаючи на значний негативний суспільний резонанс, була скасована також і анонсована пресконференція Овсянникової. Невдовзі вона повернулася в Росію…

ЛІТЕРАТУРА

1. Soundstream.media (2019). Коржаков: Журналист Евгений Киселев – агент КГБ по кличке Алексеев. https://soundstream.media/clip/korzhakov-zhurnalist-yevgeniy-kiselev-agent-kgb-po-klichke-alekseyev;

2. Бондар, Ю. (2011). Книга і політика. Київ: Книжкова палата України, 112.;

3. Бондар, Ю. (2018). Третя комунікаційна. Розвиток видавничої справи в процесі суспільно-політичних трансформацій Новітнього часу : монографія. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 660;

4. Бушин, В. (1994). Александр Исаевич Ветров, Нобелевский лауреат . «Шпион – Spy», 4, 75 – 86;

5. Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка (2022). «Русская матрешка» – під прикриттям міжнародних організацій. http://journ.knu.ua/russkaia-matreshka-pid-prykryttiam-mizhnarodnykh-orhanizatsiy/;

6. Кара-Мурза, С. (2002). Евреи, диссиденты и еврокуммунизм. Москва: Алгоритм, 250.

7. Лук'яненко, Л. (2014). Шлях до відродження: в 13 т., Т. 10: Тут мій дух. Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 688;

8. НСЖУ (2022). Ми – проти премії Марії Овсянніковій «за креативне інакомислення» https://nsju.org/novini/my-proty-premiyi-mariyi-ovsyannikovij-za-kreatyvne-inakomyslennya-dokument/

9. НСЖУ (2022). Німецька газета Die Welt запросила російську пропагандитску Овсяннікову писати про Україну. https://nsju.org/novini/nimeczka-gazeta-die-welt-zaprosyla-rosijsku-propagandytsku-ovsyannikovu-pysaty-pro-ukrayinu/;

10. НСЖУ (2022). Українські репортери закликали Die Welt не доручати росіянці Овсянніковій висвітлення подій в Україні. https://nsju.org/novini/ukrayinski-reportery-zaklykaly-die-welt-ne-doruchaty-rosiyanczi-ovsyannikovij-vysvitlennya-podij-v-ukrayini-nszhu/.